

alatt egy iratot adtak ki, melyben a barátok tudatlanságát a gúny éles fegyverével támadták. Reuchlin pedig „Ép elméjű férfiak levelei” cím alatt adta ki a hozzáérkezett üdvözlő leveleket, ami győzelmét megpecsételte.

Rotterdami Erasmus (1465—1536) korán árvaságra jutva, rokonai kolostorba vitték, de a szerzetesi életet hamar elhagyta, hogy tisztán a tudományoknak élhessen. Nagyfokú tudományos munkásságot fejtett ki. Gyönyörű nyelvezettel írt és a finom gúny fegyverét nagy sikerrel használta irataiban. A kereszténység ügyének nagy szolgálatot tett azáltal, hogy az új testamentum görög szövegét kiadta és magyarázatokkal ellátta. Mivel e magyarázatokban eltért az egyház hivatalos felfogásától, azért az egyházi férfiak heves támadásokat intéztek ellene. Bár a kath. egyház egyes szokásait gyakran nevetségessé tette, azért nem volt reformátori szellemű férfiú. Azonban tudományos munkásságával mégis a reformáció útját egyengette.

V. Korszak. A reformáció és a katolikus visszahatás.

ELSŐ FEJEZET.

Az ágostai hitv. evangélikus és a református egyház kifejlődése.

38. Luther Márton.

Már a pisai, bázeli és konstanzi egyetemes zsinatokon többször kifejezésre jutott a keresztények azon közóhajtása, hogy az egyházat fejében és tagjaiban (in capite et membris) reformálni kell. Vald Péter, Wiklif és Husz János bármilyen nagy erővel fogtak az egyházjavítás nehéz munkájához, az nekik mégsem sikerült. Azonban a humanizmus terjedése s a pápák további visszaélései mind jobban megérlelték az egyházjavítás gondolatát, úgy, hogy a XVI. század elején a szívek és lelkek már teljesen elő voltak készítve az új irányzat befogadására. Csak egy bátor és elszánt férfiúra volt szükség, akinek vezetése alatt az egyházjavítás keresztülvitessék. Az a férfi, aki a kor szellemét megértve, az egyházjavításra vállalkozott: *Luther Márton* volt.

Luther Márton 1483. nov. 10-én Eislébenben született. Szülői egyszerű bányászemberek voltak, de gyermekük neve-

lésére kiváló gondot fordítottak. Alsóbb iskolai tanulmányait végezve 1501-ben az erfurti egyetem hallgatója lett, hol atyja kivánsága szerint a jogtudományokban képezte magát. Azonban egyéni hajlamai a bölcsészet és a teológia felé vonzották, amelyekben igen nagy haladást tett. 1505-ben régi vágyának engedve, belépett az Ágostonrendű szerzetbe, ahol nemsokára áldozó pappá lett. A biblia és a humanista írók tanulmányozása folytán a kolostor csöndjében tisztultak vallásos nézetei. A komoly, törekvő és lelkiismeretes tudós barát annyira megnyerte a rend fejének *Staupitz*-nak a bizalmát, hogy az ő közbenjárására 1509-ben a wittenbergi egyetemre tanárnak hívták meg. Később 2 évvel az Ágostonrend megbízásából szép remények között Rómába ment; de ott arról kellett meggyőződnie, hogy a papság, még a pápa környezetében is eltért szent hivatásától. Ez is érlelte lelkében az egyház javításnak szükséges voltát.

Azonban az egyházjavítás megkezdésére okot mégis a bűnbocsátó levelek árusítása szolgáltatott. X. Leó pápa, hogy fényűző hajlamait kielégítse, pénzért árultatta a bűnbocsánatot. Németországban egy *Tetzel János* nevű, dominikánus barát volt az árus. Ez az eljárás arra indította Luthert, hogy 1517. okt. 31-én egy 95 tételből álló vitairatot függesztett ki a wittenbergi vártemplom falára. Ez iratban kifejti, hogy a bűnbocsánatot pénzen nem lehet megvenni. Az csak a lélek bűnbánatának lehet eredménye. Nem is függ az a pápai, vagy papi hatalomtól. Egyedül az Isten adhatja meg nekünk. Ez volt kiindulási pontja annak a nagy szellemi mozgalomnak, amelyet reformáció néven nevezünk s amely a kereszténységnek új irányt adott.

A pápa kezdetben nem tulajdonított nagyobb jelentőséget e föllépésnek. Azonban a hullámszerűen tovább terjedő mozgalom feltartóztatása céljából mégis megbízta németországi követét *Cajetanust*, hogy Luthert hallgassa ki s a pápa tekintélyét sértő tanait vonassa vissza. A pápai követ fenyegetéssel akart célt érni. De Luther hajthatatlan maradt. Azután a szelídebb lelkületű *Miltitz Károly* pápai kamarás kapott megbízatást az ügy elintézésére. Ez Lutherhez szeretettel közeledett s annyit el is ért, hogy Luther ígéretet tett a hallgatásra, ha ellenfelei is, akik nagyon megszorodtak volt, elhallgatnak. Azonban ellenfelei a lipcsei hitvitán őt is megtámadták, ami által föloldva érezte magát ígérete alól.

Az *Eck Jánossal* folytatott vitája folyamán tagadta a pápaság isteni eredetét, az egyház csalhatatlanságát és védelmébe vette a *Wiklif* és *Husz* tanainak egy részét. Hívei is mindinkább szaporodtak s az elért sikereken felbuzdulva, kedvet kapott a további munkára. Különösen az 1520-ik év nagyon termékeny volt Luther életében. Ez évben jelent meg három legkiválóbb munkája: „A német nemzet kereszt-

tény nemességéhez”, „Az egyház babyloni fogságáról” és „A keresztény ember szabadságáról” címek alatt. Ezekben a művekben megtámadja a papságnak a világiak fölötti uralmát; megvilágítja a szentségekkel való visszaéléseket és kimutatja a keresztény ember egyéni jogait. Mivel e művekben fejti ki Luther az ő egyházjavító nézeteit, azért ezeket reformátori iratoknak nevezzük.

A Luther működése és mindig fokozódó népszerűsége a pápát is erélyesebb intézkedések megtételére sarkalta. Kiátkozta az egyházból s tartózkodási helyét interdictummal sújtotta. Luthert ez még jobban felingerelte. 1520 december 10-én, a pápai átok-bullát a wittenbergi egyetemi tanárok és ifjúság előtt nyilvánosan elégette s e cselekedetével el is szakadt a kath. egyháztól.

A következő évben császári oltalomlevéllel a *wormsi* birodalmi gyűlésre idézik kihallgatás céljából. Bár elrettentő példák állottak előtte a múltból, ő mégis bátran ment a fényes gyűlésre. Amikor tanainak a visszavonását kívánták így szólott: „Ha csak a szentírásból, vagy világos okokból meg nem győznek, az általam idézett bibliai helyekhez tartom magamat. Visszavonni semmit nem tudok és nem akarok, mert nem tanácsos, sőt veszedelmes a lelkiismeret ellen cselekedni. Itt állok, másképp nem tehetek, Isten engem úgy segéljen! Amen.” A gyűlésről Luthert sértetlenül elbocsátotta ugyan V. Károly császár, de utólag birodalmi átokkal sújtották.

Hazatérő útjában védője és pártfogója *Bölcs Frigyes* intézkedése tolytán a thüringiai erdőben álarcos lovagok elfogták és *Wartburg* várába vitték, hol csaknem egy évig tartózkodott. Míg sokan azt hitték, hogy Luther elveszett, addig ő a magányban az új szövetséget lefordította szép német nyelvre.

Amikor aztán meghallotta, hogy egyesek az egyházjavítását erőszakkal akarják keresztülvinni, sőt azt túlságba is viszik; amikor értesült az u. n. *zwickai próféták* túlszásairól és a *parasztlázadás* veszedelméről: akkor elhagyta magányát és sietett a veszélyeztetett ügyet szóval és írással a helyes mederbe terelni.

Luther csaknem emberfeletti munkát végzett, amidőn az istentisztelet rendjét átalakította, abban a nemzeti nyelv használatát sürgette; központjává az istenigéjének hirdetését tette; a szentségekkel való visszaéléseket megszüntette; kátét és énekeskönyvet szerkesztett. Szóval megvetette alapját az ág. hitv. evangélikus egyháznak.

Nemcsak eltörölte a papi nőtlenséget, hanem ő maga is házasságot kötött 1528-ban *Bóra Katalin* nevű apácával, hogy így másoknak is példát adhasson a békés és boldog családi életre. Halála 1546-ban éppen születése helyén

Eislébenben következett be, hova a mansfeldi grófok családi viszályának a kiegyenlítése céljából utazott. A kereszténységnek elévülhetetlen szolgálatot tett azáltal, hogy elszánt bátorságával, széleskörű tudásával és mély vallásos érzésével rávezette arra az útra, mely a határtalan fejlődés és haladás irányát jelzi.

Nehéz és fáradságos munkájában hűséges támogatói és jó barátai voltak: *Melanchton Fülöp*, *Bugenhagen János*, *Justus Jónás* és *Amsdorf Miklós*.

39. Zwingli Ulrik.

Amely munkára vállalkozott Németországban Luther, ugyanazt kezdte meg a szép Svájcban *Zwingli Ulrik*. Zwingli 1484. jan. 1-én Wildhausban született. Szülei szegények és sok gyermekkel voltak megáldva. Azonban egy lelkész rokona magához vette az élénk és tanulni vágyó fiút s gondos nevelésben részesítette. Alsóbb fokú iskoláinak elvégzése után a *bázei* egyetemre került, hol jeles humanista tanárok oktatták a klasszikus nyelvekre, amelyek alapján a bibliát is jól megismerhette.

1506-ban *Glarusban* pap lett. Már itt átlátta, hogy a kath. egyháznak több olyan tanítása van, ami nem egyezik meg az evangéliummal.

Tíz év múlva *Einsidelnben* lett prédikátor. Itt már határozottan kikelt egy Mária-képpel űzött visszaélések, valamint a bűcsújárások ellen. Amikor később *Sámson Bernát* a bűnbocsátó cédulák árulását Svájcban is megkezdte, Zwingli a legnagyobb erővel tiltakozott a lelki űzérkedés ellen s követelte Isten ígéjének helyreállítását.

Az 1519-ik év új korszakot jelent a Zwingli életében. Ez év jan. 1-én foglalta el a *zürichi* lelkészi állást. Itt kezdődik valódi reformátori működése. Már beköszöntő beszédében hangoztatta az egyházjavítás szükséges voltát. Népszerű egyházi beszédeivel annyira sikerült megtisztítani a hit és vallás fogalmait, hogy 1520-ban *Sámson Bernátot* Zürichbe már be sem bocsátották. Sőt rendeletben kiadták, hogy a lelések az evangélium szellemében prédikáljanak. Innen kezdve mind nagyobb erővel és tisztább öntudattal sürgette az egyházi bűjtnek, a papi nőtlenségnek az eltörlését. Ezért a Domokos rendű szerzetesek eretnekséggel vádolták. Erre Zwingli tételekbe foglalta vallásos nézeteit s azok megvitatására szólította fel az összes teológusokat. Három ilyen nagy hitvita volt Zürichben, amelyeknek az lett eredménye, hogy a Zwingli nézeteit a városi tanács hivatalosan is elfogadta. A templomokból a képeket és a szobro-

kat eltávolították, a misét beszüntették. A szerzetes rendeket eltörölték s a zárdák jövedelmeit lelkészek és tanítók fizetésére fordították. Zwingli szabad szellemének a vezetése alatt egy áldásos reformációi munka indult meg, amely a templomokat úgy, mint a családi otthonokat az igazi vallásosság melegével töltötte el.

Zwingli sokkal szabadabb szellemben akarta az egyházjavítást keresztülvinni, mint Luther. Eltiltotta a harangozást és orgonázást. A templomokból az oltárt kitétette s helyébe bevitette az úrasztalát. Azonban a reformáció nagyobb sikere érdekében a két vezérférfit sokban közeledett egymáshoz. De már az Úrvacsora kérdésében nem tudtak megegyezni. Mert amíg Luther azt állította, hogy az Úrvacsorai kenyérben és borbán valósággal veszik a hívek a Krisztus testét és véré: addig Zwingli a kenyeret és bort csak jelképeknek s az úrvacsorát pedig a Jézus halálára emlékeztető szertartásnak tekintette. Fülöp hesseni tartománygróf megkísérelte a két nézet egyesítését. Ezért 1529-ben *Marburgba* egy kollokviumot rendezett, melyre mind a két reformátort meghívta. Azonban mind a ketten hajthatatlanok maradtak. Ezért az egyházjavítás két irányban indult s az ág. ev. egyház mellett kifejlődött a *helvét hitvallású*, vagy *református* egyház.

A Zwingli tanai nemcsak Zürichben, hanem több kantonban is elterjedtek. De még sokan voltak, akik a kath. egyház tanához ragaszkodtak. Ezért a kath. és református kantonok szervezkedtek egymás ellen. Egyelőre mégis elkerülték a nyílt harcot, mert megkötötték az első kappeli békét (1529). De úgy látszik, hogy a katolikusok csak színleg mentek bele a békébe. Már 1531-ben megrohanták a mit sem sejtő zürichieket, akiknek alig volt idejük egy kis fegyveres csapat összeszedésére. Az igazság erejétől lelkesített kis csapatot maga Zwingli vezetett. A *kappeli* mezőn történt az ütközet, melyben bármilyen hősiességet fejtett ki a maroknyi ref. csapat, mégis a csatát elveszítette. Sőt a szabadabb szellemű protestántizmusnak nagy kárára, elesett maga Zwingli, a lelkes vezér is, kinek holttestét máglyára hurcolták, a hamvait a szélnek eresztették.

De nem ok nélkül mondta Zwingli élete utolsó pillanatában, hogy „akik a testet megölik, azok a lelkeket nem ölhetik meg.” Mert még az ő halála évében létrejött a *második kappeli béke*, amely mind a két fél vallásszabadságát biztosította.

40. Kálvin János.

Zwinglit korai halála megakadályozta abban, hogy az egyházjavítást az ő szabad szelleme szerint keresztül vihesse.

Az általa megindított munkát *Kálvin János* vette a kezébe, de már nem abban a szellemben folytatta.

Kálvin János Franciaországban, *Noyonban* 1509-ben született. Atyja lelkészi pályára szánta s a legelőkelőbb párisi intézetekben gondos nevelésben részesítette. Már 18 éves korában feltűnt elragadó ékesszólásával. Később jogot és görög nyelvet tanult. Amikor megismerkedett a humanisták irányával, készséggel lett követőjük. Azonban már 23 éves korában, miután Luthernek az ő hazájában élő híveivel megismerkedett: a reformációhoz csatlakozott. De 1533-ban menekülni volt kénytelen Párisból, mivel a „*Ker. bölcsészetről*” cím alatt a reformációt támogató értekezést írt, melyet barátja *Cop Miklós* olvasott föl az egyetemen. Sok viszontagság és bujdosás után 1534-ben Bázélbe ment, ahol 2 évvel később adta ki „*Institutio religionis christiana*” című nagy hírű művét. Ebben fejteti ki Kálvin a maga hitnézeteit. Különösen két kérdésben tér el reformátor társaitól: Az úrvacsorában és a predestináció tanában. Az elsőt illetőleg középútat keres a Luther és Zwingli ellentétes felfogása között s ezt úgy fejezi ki, hogy az úrvacsorai kenyérben és borban „valósággal” benne van a Krisztus teste és vére, de ezt csak „szellemileg” veszik a hívők. A másodikat illetőleg részletebben kifejtette azt az Augustinus által is hirdetett tant, hogy Isten az emberek egy részét még születésük előtt kiválasztotta az üdvösségre, a többieket pedig a kárhozatban hagyja. Ez az előre elrendelés (absoluta predestinacio) tana.

Ilyen elvekkel és vallásos nézetekkel került 1536-ban Genfbe, ahol már akkor a buzgó lelkészek működése folytán az egyházjavítás hivatalosan ki volt mondva. Az egyik lelkész: *Farel Vilmos* kérte Kálvint, hogy fényes tehetségével legyen munkatársuk a reformáció nagy munkájában. Kálvin az ajánlatot elfogadta s teol. tanári széket kapott.

De e mellett a szószéken és gyűléseken nem szűnt meg a legnagyobb eréllyel terjeszteni a maga szigorú elveit. Azonban úgy látszik, hogy a genfiek sokkal inkább ragaszkodtak a Zwingli-féle szabadabb irányzathoz, minthogy ott a Kálvin tanai olyan könnyen gyökeret verhettek volna. Két párt keletkezett. Kálvinhoz csatlakoztak a Franciaországból menekült protestánsok. Vele szemben voltak a bennszülött libertinusok. De úgy látszik, hogy az utóbbi pártnak volt többsége, mert 1538-ban mind Kálvint, mind barátját: *Farelt* száműzték Genfből. Kálvin Strassburgba menekült. Itt maradt három évig, mely idő alatt élénk figyelemmel kísérte és irányította

a genfi eseményeket. Így történt hogy a városi tanácsban pártja többségre jutván, 1541-ben ünnepélyesen visszahívták Genfbe.

Ilyenképpen a helyzet ura lett Kálvin. Hozzákezdett hát elveinek a gyakorlati megvalósításához. Az egyházi fegyelem gyakorlása céljából a presbiterekből egy hatóságot (consistorium) szervezett, amelynek ő volt korlátlan feje. Ennek joga volt bárkit cselekedeteiért felelősségre vonni. Különösen a Kálvin ellenfeleit: a libertinusokat kísérte éber figyelemmel. Azoknak egyik vezérét: *Bertheliet* öt társával, mint „lázadókat” lefejeztette. Rövid 3 hónap alatt mintegy 34 személyt a boszorkányságért megégegtek. Ezen kívül részint a Kálvin tanainak el nem fogadásáért, részint erkölcstelen élet miatt számos egyénen hajtottak végre halálos ítéletet, vagy száműzetési rendeletet. Sem táplálkozásukban, sem ruházkodásukban nem járhattak el szabadon a genfiak. Ha a fennálló rend és törvény ellen vétettek, szigorú büntetésben részesültek. De e lelkizsarnokságnak legkiáltóbb példáját akkor adta a genfi tanács, amikor a Kálvin közbenjárására 1553-ban *Servét Mihályt* megégegettette azért, mert ez a szentháromság tanát megtagadta.

Kálvin halála 1564-ben következett be. Családot nem hagyott maga után, mert felesége és három gyermeke megelőzte őt a halálban.

A genfi egyházjavításban Kálvinnak segítségére volt a nagytudományú *Béza Tódor*, ki az ő halála után is tovább folytatta közös munkájukat.

41. Az egyházjavítás Európa különböző országaiban.

Egyfelől a kath. egyház romlottsága, másfelől a vallásos és tudományos szellem ébredése folytán, a Luther, Zwingli és Kálvin által megindított egyházjavítási mozgalom elég gyorsan elterjedt Európa különböző országaiban.

1. *Németországban* a Luther-féle irányzat terjedt el. Ámbár V. Károly mindent elkövetett az egyházjavítás megakadályozása céljából, ez még sem sikerült. Az új szellem mind nagyobb tért hódított magának úgy, hogy már 1526-ban az *első speieri* gyűlésen a reformáció hívei többségben voltak s a vallásügyi kérdésekben nem a pápát, hanem a földesurakat ismerték el illetékes bíróknak s azáltal megvetették a földesúri rendszer alapját, melynek az a jelszava, hogy „*cujus regio, ejus est religio*”. A *második speieri* gyűlésen 1529-ben már a katolikusok voltak ugyan többségben, de amikor ezek a közelebbi zsinatig minden újítást határozatilag eltiltottak, e határozat ellen a Luther hívei ünnepélyesen

protestáltak, vagy tiltakoztak. Tiltakozásukban kijelentették, hogy az „Isten tiszteletét és a lélek üdvét illető ügyekben mindenki *Istennek* tartozik felelőséggel.” Innen származik a *protestáns* elnevezés.

A reformációnak eme hódításai arra indították a császárt, hogy a vallási kérdések tisztázására *Agostába* birodalmi gyűlést hívjon. Az 1530-ban összehívott gyűlésre a protestánsok egy hitvallást nyújtottak be, amely *ágostai hitvallás* néven ismeretes, ahonnan kapták a Luther hívei az ágostai hitvallású evangélikus nevet. A gyűlés erre azzal felelt, hogy követelte a katolikus istentisztelet helyreállítását s az elfoglalt egyházi javak visszaadását. A protestánsok pedig a következő évben *Schmalkeldenben* szövetséget kötöttek arra, hogy hitüket és lelki szabadságukat, ha kell, fegyveres erővel is készek megoltalmazni. Erre sor is került, mert a császár másképpen nem tudván meggyőzni a protestánsokat, háborút indított ellenük. Ez a *schmalkaldi* háború, amely változó szerencsével csaknem 10 évig tartott. A háborúban először a császár seregei győztek *Mühlberg* mellett 1547-ben. A győzelem hatása alatt készítette a császár az *augzburgi interímet*, melyben a protestánsokat kényszeríteni akarta a pápa hatalmának elismerésére és a hét szentség elfogadására. A protestánsok ezt nem fogadták el, hanem tovább folytatták a harcot. Most már a szerencse nekik kedvezett. Így sikerült megkötni 1552-ben a *passaui* egyezményt, amely az interímet háfályon kívül helyezte. A végén a harcoló felek megkötötték 1555-ben az *ágostai vallásbékét*, melyben a protestánsok szabad vallásgyakorlatot nyertek.

2. *Franciaországban* is a lutheri irányzat kezdett terjedni, de Kálvin befolyása következtében a református irány nyomult előtérbe. Itt *hugenottáknak* nevezték a reformáció híveit, akik I. *Ferenc* és utódai kegyetlen üldözése mellett is úgy megszorodtak, hogy már 1559-ben Párisban egyetemes zsinatot tartottak s megalkották hitvallásukat az u. n. *confessio gallicana*-t. Amikor aztán a *Guisek* és *Bourbon-ok* között folyó küzdelemben az utóbbiak a hugenottákhoz csatlakoztak, kölcsönös erővel sikerült megkötniök 1570-ben a *saint-germain-i* békét, mely a reformáció híveinek *vallás-szabadságot biztosított*.

Azonban a hugenottáknak még sok és nehéz küzdelmet kellett kiállniok, míg kivívott joguknak az élvezetébe jutottak.

3. *Angolországban* a reformáció terjedését egy véletlen eset nagyon elősegítette. VIII. *Henrik*, aki korábban Lutherrel irodalmi harcot is folytatott, el akart válni törvényes feleségétől, hogy más nőt vehessen el. Azonban a pápa nem egyezett bele az elválásba. Ezért elszakadt a római kath. egyháztól s magát mondatta ki az angol egyház fejének.

(1534) De azért ő még üldözte a protestánsokat, mert nem fogadták el a kath. egyház tanait. A reformáció nagyobb mértékben VI. Eduárd király uralkodása idejében (1547—1553) kezdett terjedni. Terjesztője *Cranmer Tamás* canterbury-i érsek volt, akit azonban *Vérengző Mária* több társával együtt máglyán égettetett meg. A reformáció igazi győzelme *Erzsébet* uralkodása alatt (1558—1603) következett be. Ekkor alakult az *anglikán* egyház, mely az uralkodót vallja az egyház fejének, a Kálvin tanainak egy részét magáévá teszi, de a püspöki egyházszervezetet elfogadja. Ezzel szemben alakult a *presbiteri*, vagy *puritán* egyház, amely nem a püspökökre, hanem a választott presbiterekre bízta az egyház kormányzatát. Mivel pedig ezen egyházban mindenik gyülekezet függetlenül intézi a maga hitbeli és egyházkormányzati ügyeit, azért *independens* felekezetnek is nevezik.

42. Az egyházjavítás Magyarországon és Erdélyben.

1. *A lutheri egyház.* Magyarországra először a Luther által indított egyházjavítási mozgalmak jutottak el. Ez irányzatnak terjedését több kedvező körülmény segítette elő. Ilyen volt az a *kereskedelmi* összeköttetés, amely ezen ország németajkú polgárai és Németország között fennállott. A kereskedők voltak a reformáció eszméinek első közvetítői. Ezért van, hogy először a német és szász ajkú polgárok között terjedtek el az új eszmék. Másik kedvező körülmény a magyarországi egyházjavításra nézve az volt, hogy a *tanulók* mind nagyobb számban látogatták a német egyetemeket s köztük különösen a wittenbergit, amely a humanizmust nagy gonddal ápolta s az egyházjavításnak is kiinduló pontja lett. Végül maga az *uralkodó család* s annak német környezete is elősegítette a németországi reformációnak átültetését. Így *Brandenburgi György* örgróf és *Mária királyné* említetnek, mint a reformáció első pártfogói.

A jelzett kedvező körülmények befolyása alatt az egyházjavítás mind Magyarországon, mind az erdélyi szászok között szépen megindul. Különösen az utóbbiak *Pempflinger Márk* szász ispánnak a pártfogása mellett 1521-ben német nyelven tartják isteniszteleteiket és tényleg elszakadnak Rómától.

A megindult mozgalommal szemben állást foglaltak a katholicizmus nevében *Szalmári György* és *Szalkai László* esztergomi érsekek. A magyarok egy része pedig félreértette. Mivel legnagyobb számban németek csatlakoztak hozzá, német mozgalmat és német vallást láttak benne. Ezért tiltakozott ellene a nemzeti párt nevében a híres *Verbőczy István*. Sőt ezért fordult ellene az országgyűlés is, midőn 1523-ban

és 1525-ben kimondotta, hogy „az országból minden lutheránus kiirtassék és bárhol találtak elfogattassanak és megégettessenek“. A reformáció mozgalmát többé feltartóztatni nem lehetett. Sőt a gyászos emlékű mohácsi vész után a nemzet mindinkább elveszítette bizalmát a római egyházban. A nehéz politikai viszonyok között pedig az ellenkirályok egyike sem üldöztette az új irányzat híveit. Ezért szabad tér nyílt a lelki szabadság apostolainak s szép siker kísérte fáradozásaikat.

A lutheri egyházjavítás kiválóbb bajnokai voltak: *Stöckel Lénárd, Siklós Mihály, Sztáray Mihály, Kopácsy István, Batizi András, Gálszécsi István, Ozorai Imre, Szegedi Kis István, Dévai Biró Mátyás, Erdősi Szilveszter János*, kik a magyarországi részeken hintették az egyházjavítás magvait. Mig Erdélyben *Hontér János, Heltai Gáspár* és *Dávid Ferenc* fejtettek ki nagy tevékenységet az új szellemi irányzat szolgálatában. Örök dicsősége lesz a kis Erdélynek, hogy amikor mindenütt a világon üldözték a protestánsokat, akkor itt teljes vallásszabadságot biztosítottak nekik. Már 1557-ben a tordai országgyűlés kimondja, hogy „mindenki azt a vallást követheti, amelyet akar“. Ilyen körülmények között szép fejlődésnek indult az ág. ev. egyház, amelynek Erdélyben 1556-ban *Dávid Ferenc* lett a püspöke.

2. A kálvini egyház. Már a reformáció első terjesztői között többen voltak, akik mihelyt a Kálvin-féle egyházjavítási mozgalmak eljutottak Magyarországra, ahhoz csatlakoztak, mivel abban a vallási fejlődésnek egy magasabb fokát látták. De azért is, mert azt nem tekinthették úgy, mint a gyűlölt német szellemnek a befolyását. Sőt mivel magyar nyelven hirdette Isten igéjét, könnyen beférkőzött a magyar ember lelkébe. Ezért van, hogy már *Dévai Biró Mátyást, Sztárai Mihályt, Szegedi Kis Istvánt, Heltai Gáspárt* és *Dávid Ferencet*, kik előbb a lutheri egyházjavítás érdekében fáradoztak, éppen olyan, sőt nagyobb buzgósággal látjuk küzdeni a Kálvin-féle reformáció érdekében is. Már 1564-ben, miután a nagyenyedi zsinaton nem sikerült a két irány egygyé olvasztása, megtörténik a törvényes kettészakadás Erdélyben. Külön egyházzá alakulnak a Kálvin hívei s megalapítják a református egyházat, amelynek első püspökévé *Dávid Ferencet* választják. Még ugyan azon évben a tordai országgyűlésen a református egyház szabad vallásgyakorlata törvényesen is biztosítva lőn.

Kálmáncsehi Sánta Márton, Károlyi Gáspár és *Meliusz Juhász Péter* fejtnek ki nagy tevékenységet a református egyház megalakítása és szervezése körül. Különösen ez utóbbi lelkes fáradozásai eredményezték, hogy Magyarország egyrésze a Kálvin-irányhoz csatlakozva, önálló egyházat szervezett s a református egyház megszilárdult.

X 43. A lutheri és kálvini egyházak alkotmánya.

A kath. egyház tanítása szerint az egyház kormányzása isteni jog alapján a püspökök kezében van, akiknek élén áll a pápa. Minden jog és hatalom az ő kezében összpontosul. Ez az a hierarchiai szervezet, amely századokon keresztül ránehezedett a kereszténységre s a vallást a pápaság üzleti céljainak a szolgálatába hajtotta. A reformációnak egyik feladata az volt, hogy e nagy tehertől megszabadítsa a kereszténységet s az egyházkormányzását visszahelyezze a gyülekezetek jogkörébe, amint az első keresztényeknél tapasztalható. A reformátorok egyértelműleg ezen állásponton voltak; de a gyakorlatban mégis különböző alkotmányt vett fel a lutheri és a kálvini egyház.

A lutheri egyházban, amint azt láttuk, az első speieri gyűlésen, az egyházkormányzás joga a fejedelmekre szállott. Az ők hivatásuk lett úgy kormányozni az egyházat, hogy azért Isten és tulajdon lelkiismeretük előtt a felelősséget elvállalhassák. Ennek alapján keletkeztek a tartományi egyházak, amelyekben különböző volt az egyház kormányzása. De mindenik fejedelem saját jogai és kötelességei gyakorlására püspököket nevezett ki. Így tehát a püspökök csak a fejedelem megbízottjai. Ugyancsak a fejedelmek alakítanak egyházi és világi férfiakból vegyesen egy konsistoriumot, amelynek hivatása az egyházi ügyek intézése, de minden eljárásáért a fejedelemnek felelősséggel tartozik. Ez az úgynevezett *földesúri*, vagy *területi* rendszer, amely abból a hamis elvből indul ki, hogy „*cujus regio. ejus est religio*“. Azonban vallási szempontból alig előnyösebb, mint a kath. hierarchia.

A kálvini egyházakban már sokkal szerencsésebben történt az alkotmány kialakulása. Ebben sokkal inkább érvényesül az őskeresztény, demokratikus szellem. Igaz, hogy a különböző országokban a helyi és politikai viszonyok szerint különböző alakot ölt. De általában az úgynevezett *zsinatpresbiteri* egyházaletkotmány fejlődik ki belőle. Alapelve az, hogy minden jognak forrása az egyházközség. Az egyházközségek saját kebelükből választanak presbitereket, akik együttesen alkotják a *presbitériumot*. Ez a presbiterium intézi az egyházközségek ügyeit. A presbiteriumok képviselőiből alakul az *egyházkerületi* gyűlés. Az egyházkerületek küldöttjeiből áll a *zsinat*. Az egész vonalon egyháziak és világiak együttesen vesznek részt az egyházi ügyek intézésében. Ez alkotmány leginkább elősegíti a vallás célját.

MASODIK FEJEZET.

Az unitárius egyház kialakulása.

X 44. Servét Mihály.

Már az egyházjavítás korában voltak, akik nem elégedtek meg a külső visszaélések megszüntetésével, hanem mélyebbre ható reformációt sürgettek. Sürgették azt, hogy az egyházzilag elfogadott hittételek is szigorú birálat tárgyává tétessenek s az evangéliummal szoros összhangba hozassanak. Különösen a szentháromság tana volt, amelyet vizsgálat tárgyává tettek s így megindították a *hitjavítást*, amely fokozatosan a protestantizmusnak egy fejlettebb fokára: az *unitárius egyház* megalapítására vezetett.

Az unitarizmus úttörői között a legkiválóbb *Servét Mihály*, aki Spanyolországban Willanovában 1509-ben született. Orvosi pályára készült, de emellett a tudományok többi ágában is kiváló ismereteket szerzett. Komoly és elmélkedő ember lévén, nem elégedett meg a felszínen mozgó ismeretekkel, hanem igyekezett minden kérdésben a dolgok mélyére hatolni. Mint orvos fölfedezte a vérkeringést. Mint geográfus föltalálta az összehasonlító földrajzot. De a legnagyobb szolgálatot, mint hittudós tette az emberiségnek. Mert megindította azt a szabad irányú vallási mozgalmat, amely az evangéliumi alap visszaszerzésére, a vallás és a tudomány összhangjára vezetett.

Már fiatal tanuló korában egy bibliához jutott, amelyet nagy szorgalommal tanulmányozott. Később ismeretségbe jött korának legkiválóbb teológusaival. Magával Kálvinnal is levelezésben állott, Mint orvos nagy hírnevet szerzett magának tudományával. De lelkében azért állandóan vallási kérdésekkel foglalkozott. Így jött rá arra, hogy a szentháromság tana, melyet a niceai és konstantinápolyi zsinatok megállapítottak, ellenkezik a bibliával. Azt „ördögitan“-nak nevezte. Ezért állást foglalt ellene és *antitrinitárius* lett. Vallási nézeteit már 21 éves korában „A szentháromság tévelygéseiről“ írt művében ki is adta. Később (1553) pedig „A kereszténység helyreállítása“ című művével keltett nagy feltűnést, amelyben szintén szentháromság ellenes nézeteinek ad kifejezést.

Kálvint a Servét szabad szellemének ez a szárnyalása nagy bosszúsággal töltötte el úgy, hogy már 1546-ban azt írja egyik barátjának róla: „Ha ide jő, nem bocsátom el élve többé, ha tekintélyemnek van itt valami hatalma.“

A kivánt alkalom 1553-ban következett be. Ugyanis Servét időközben Franciaországba *Lyonba* ment át, ahol

álnév alatt tartózkodott. Azonban itt fölfedezték s az inkvizíció kezébe adták. Könyvei alapján nem tudták az eretnokség vádját rábizonyítani. De Kálvin kiszolgáltatta azokat a bizalmas természetű magán leveleket, melyeket korábban Servét neki írt. Ezek alapján ismét elfogták és börtönbe zárták. A börtönből 1553. április 7-én szerencsésen menekülve, elindult Olaszországba. De szándékát megváltoztatva Genfbe ment, a Kálvin városába. Itt már másnap elfogták és börtönbe zárták. A genfi tanács előtt vádlója éppen Kálvin tilkárja lett. Tanáiból semmit vissza nem vont; de a penészes börtön kínjaitól elgyötörve, Kálvintól bocsánatot kért. Hiábavaló volt. Sőt a genfi libertinusok is eredmény nélkül léptek közbe érdekében. A tanács tagjai máglya-halálra ítélték. Az ítéletet oki. 27-én hajtották végre, amikor karóhoz kötve, lassú tűzzel megégették. A füst és a lángok között utolsó szavai ezek voltak: „Jézus, az örök Isten fia, könyörülj rajtam!”

45. Socinus Lālius és Faustus.

Az igazságot nem lehet tűzzel és vassal megsemmisíteni. A máglya Szervétnek csak a testét égette el, de szeleme újult erővel támadt föl. Spanyolország után Olaszországot illeti a dicsőség, hogy újabb táplálékot adott az egy Istenben való hitnek. Itt alakult *Vicenzában* egy társaság, melynek ama kor legkiválóbb tudósai voltak a tagjai. Célja az volt, hogy a bibliát tanulmányozza s az egyházi tanokat a józan ész és a biblia alapján vizsgálat tárgyává tegye. Vezére *Socinus Lālius* volt.

Socinus Lālius Sienában olasz nemes családból 1525-ben született. Kiváló nevelésben részesült s korán megtanult gondolkozni az élet és vallás egyes kérdései fölött. A jogi pályát, melyre előbb készült, elhagyva, teljesen a vallási igazságok kutatására szentelte erejét. Személyesen is fölkereste korának legkiválóbb teológusait, hogy ismereteit ez által is gazdagítsa. Kálvinnal is összeköttetésben volt egészen Szervét megégettetéséig. Ekkor azonban vele az összeköttetést megszakította. Kiváló elméleti tudós volt, amit az is bizonyít, hogy a vicenzai társaság minden fiatalsága mellett is vezéréül elismerte. Vallásos nézeteit írásban is kifejtette. Azonban mielőtt tanait gyakorlatilag értékesítette volna, meghalt Zürichben 1562-ben.

Az általa megkezdett munkát unokaöccse *Socinus Faustus* folytatta, ki 1539-ben szintén Sienában született. Nagybátyja halálakor Zürichbe költözött s annak irodalmi hagyatékát átvette. Azt részletesen tanulmányozta és tovább

Kálvin háta moztat

fejlesztette. Kifejtette, hogy az embernek szüksége van az isteni kijelentésre, de az ész és kijelentés egymással nem ellenkezhetnek. Ezért a bibliát a józan ész segítségével kell olvasni és magyarázni. A szentháromság tana ellenkezik az ésszel is, meg a bibliával is. Azért elvetendő s helyébe az egy Istenben való hit állítandó. Jézus születésénél fogva ember, de munkásságánál fogva isteni méltóságra emelkedett s ezért imádandó és a könyörgésekben segítségül hívandó. Az ember születésénél fogva nem bűnös, mert eredeti bűn nincsen. Krisztus a váltságot nem halála által, hanem életével és példaadásával eszközölte. Ez az úgynevezett *sociniánizmus*, mely az unitarizmus egyik fejlődési fokának tekinthető.

Socinus Faustus Zürichből visszatért Olaszországba, de itt az inkvizíció üldözőbe vette s előbb Bázélbe, majd Lengyelországba menekült. Itt alkalma nyílt arra, hogy tanait gyakorlatilag is érvényesítse. Résztint az ő buzgósága és személyes fáradozása folytán a *sociniánizmus* elvei elterjedtek úgy, hogy mintegy 300 egyházközség alakult ezen az alapon. Azonban sok küzdelem volt az eltérő szellemi irányok miatt, amelyeket végül sikerült kiegyenlítenie. Kolozsvárt is megfordult 1578-ban, ahol Dávid Ferencet a Krisztus nem imádása tanától akarta eltéríteni, de sikertelenül. Meghalt 1604-ben Luklaviceben.

46. Dávid Ferenc.

A hitjavítás legmerészebb és legtehetségesebb bajnoka Dávid Ferenc, ki a *sociniánizmust* tovább fejlesztve, kifejti a tiszta unitarizmust és megalapítja a magyar unitárius egyházat Erdélyben.

Dávid Ferenc Kolozsvárt 1510-ben született. Szülői egyszerű iparosok voltak. Kolozsvárt és Gyulafehérváron tanult. Majd 1545-ben Wittenbergbe ment tanulmányai folytatására, ahol valószínűleg 3 évet töltött. A reformáció eszméivel gazdagon megrakodva tért haza s azoknak hazánkban a legönzettelebb apostola lett. Hazatérte után előbb Besztercén iskolaigazgató, azután Péterfalván plébános, majd Kolozsvárt iskolaigazgató, végül kolozsvári plébános lett (1555). Itt kezdődik a Dávid Ferenc reformátori működése. Innen indul el azon a pályán, amely őtet a vallási fejlődés különböző fokain elvezeti az unitarizmusig.

Kolozsvárt a lutheri eszmék hirdetésével kezdi meg működését. Hogy mekkora erőt és vezéri talentumot tanúsított ezen iránynak szolgálatában, azt a legjobban az igazolja, hogy már 1556-ban azon egyház püspöke lett. De a

püspöki méltóság nem zárta el előtte a haladás útját. Amint a Kálvin tanai tért hódítottak Erdélyben, Dávid Ferenc azonnal felismerte azoknak az úrvacsora kérdésében elfoglalt szabadabb felfogását s azokhoz csatlakozott. Már 1559-ben az erdélyi magyarság körében a Kálvin-féle irány kezdi elfoglalni a lelkeket. Ennek az újabb mozgalomnak is Dávid Ferenc a vezére, ami abból látszik, hogy szakítva a lutheri iránnyal ő lett ez egyháznak is első püspöke. De igazságot szomjuhozó lelke itt sem találta meg azt, amit keresett. Már 1564-ben megismerkedett *Blandrata Györggyel*, aki János királynak udvari orvosa volt s aki Lengyelországból a sociniánizmus elveit hozta magával, Dávid Ferenc e tanban a vallási fejlődésnek egy magasabb fokát látva, ehhez csatlakozott. De ebben is azt az ellenmondást találta, hogy bár egy Isten lételetét tanítja, mégis a Jézus imádását hirdeti. A biblia és a saját józan esze indításából tovább ment hát egy lépéssel s kimondotta, hogy csak az egy Isten lehet imádás tárgya. Jézust sem imádni, sem a könyörgésekben segítségül hívni nem kell. Így vitte vissza Dávid Ferenc a kereszténységet az eredeti evangéliumi alapra. A megismert igazságot nem rejtette véka alá. A rendelkezése alatt álló eszközökkel nagy bátorsággal hozzáfogott annak a terjesztéséhez. Különösen három eszköz állott a nagy hitjavító rendelkezésére: *a nyilvános hitviták, a szószék és a sajtó.*

Fölújultak azok a nagy *hitviták*, amelyek Arius idejében is betöltötték az egyházat. Ezek a hitviták a fejedelemnek és udvarának jelenlétében tartattak. Dávid Ferenc mester volt a vitatkozásban. Jól ismerte az ellenfél gyöngéjét s kiváló bibliai tudásával hamar rávilágított. Három ilyen nagy hitvita volt az Isten egysége és háromsága fölött. Kettő *Gyulafehérvárt* 1566-ban és 1568-ban. Egy pedig *Nagyváradon* 1569-ben. Ez utóbbi helyét azért tették ide, hogy azon a magyarországi ref papok is többen megjelenhessenek. Mind a három Dávid Ferenc győzelmével végződött.

Nem kisebb erővel hirdette Dávid Ferenc az Isten egységét a *szószékről*. Mint szónok is kivált kortársai közül. „Trombita” hangjával és ésszerű fejtegetéseivel elragadta hallgatóit, akik áhítattal csüngöttek előadásain. A fejedelemnek is udvari papja lett. Egyházi beszédeit 1569-ben kiadta egy kötetben, amelyek az ő egész hitrendszerét magukban foglalják s amelyek azon kor irodalmának is becses emlékei közé tartoznak.

Mint író is kiváló jeleit hagyta szellemi nagyságának. Egész külön egyházi irodalom keletkezett az ő befolyása és vezetése alatt. Művei is az unitárius eszme ápolására voltak szánva. Már 1567-ben három munkája jelent meg a gyulafehérvári nyomdában. Ezek: 1. „Rövid magyarázat, mikép-

pen az igazi Istenről való tudomány meghomályosított“, 2. „Rövid útmutatás az Istennek igaz értelmére a mostani szentháromságról támadott vetélkedések megfejtésére és ítéletére hasznos és szükséges“. 3. „Mélius Péter iratainak megcáfolása“.

Az igazság meggyőző erejével és sokoldalú munkásságával megnyerte János Zsigmond fejedelmet is az unitárius hitvallásnak. Ezenkívül Erdély színe-java és a köznép is örömmel fogadta e vallást, amely nem idegen befolyás, hanem magyar lélek gyümölcse volt. Amikor Dávid Ferenc Blandratával egyetértőleg szervezte az unitárius egyházat; amikor ennek az egyháznak püspöki székét elfoglalta s előbb 1568-ban Tordán s azután 1571-ben Marosvásárhelyen törvényesen is biztosította jogait: ekkor érte el az egyház aranykorát.

Sajnos, ez a kor nem sokáig tartott. János Zsigmond meghalt (1571) s utánna más vallású fejedelmek következtek, akik családi és politikai érdekből az unitárius vallás megsemmisítésére törtek. Már *Báthori István* elmozdította Dávid Ferencet az udvari papságtól. *Báthori Kristóf* pedig a Blandrata vádjára 1579 jun. 1-re a gyulafehérvári országgyűlésre megidézte, mint hitújítót. Dávid ferenc betegen érkezett a gyűlésre. Szónoklatának ellenállhatatlan ereje már elveszett. Sőt beszélni is alig tudott. Magát kellően nem védelmezhetette. Saját hívei is nagyrészből elfordultak tőle. A gyűlés pedig, mert Jézus nem imádását hirdette, ráolvasta az „újítás“ vádját. Ezért holtig tartó börtönre ítélte. Déva várába zárták el a nagy beteg hitújítót, aki ott 1579 novemberében meghalt. Sírja ismeretlen, de szenvedéseinek helyét az unitárius egyház születésének négyszáz éves fordulóján rendezett ünnepély alkalmából emléktáblával jelölte meg.

47. Az unitárius egyház hittana.

Dávid Ferenc az unitárius egyházat nem csálthatatlan hittételek erejére kívánta építeni. Célja az volt, hogy az egyéni szabadság tiszteletben tartása mellett olyan gyülekezetet alakítson, mely az evangeliumon alapuló vallásos igazságoknak éljen s azoknak terjesztésével isten országáért küzdjön. Ő nem hittanra, hanem az élő, munkás és küzdő hitre fektette a fősúlyt. Ezért nem hagyott hátra rendszeres hittani művet. Vallásos nézeteit más irányú műveiben s különösen egyházi beszédeiben fejtette ki.

Ezekből megállapíthatjuk, hogy szerinte az ember nem a tehetetlen és bűnben született lény, aminek a többi reformátorok gondolták, hanem a „világosság fia“, akiben benne

van az igazság lelke s bír az ész, szív és lelkiismeret adományával. Eppen ezért üdvösségét nem kívülről várnia, hanem azt magának kell munkálnia. Ennek az embernek vakon semmit sem szabad elfogadnia, hanem először mindent a maga ítéletének a mérlegébe kell tennie. Ezzel kell megkülönböztetni a bibliában is az igaz kijelentést a hamis kijelentéstől. Sőt a dogmákat, a hagyományos hitcikkeket is ilyenképpen kell megpróbálnunk. Ekkor könnyen rájövünk arra, hogy a *szenháromság* nem bírja ki az ész bírálatát, de ellenkezik az igaz kijelentéssel is. *Isten csak egy*: az Atya. Neki sem a világ teremtésében, sem annak kormányzásában és fenntartásában segítőtársra szüksége nincsen. Istenségének bélyegét rányomta ugyan Jézusra, akiben úgy látszik az Isten, mint viaszon a pecsétnyomó képe. De ő azért sem nem ugyanazon, sem nem más Isten. Mert az Atyán kívül más Istenség nincsen. Ezért az imádás tárgya is egyedül csak ő lehet. Jézus nem imádandó és a könyörgésben segítségül sem hivandó. Úgyszintén a szentlélek sem lehet az istenségnek egy személye, mert az egy bennünk élő örök, munkás erő.

Ezen elvek alapján alakult ki az unitárius egyház. Azonban már a Dávid Ferenc halála évében (1579) Blandrata hitvallást fogadtatott el az összegyűlt papsággal, amelyben újból kimondja a Krisztus istenségét, imádását és segítségül hívását. Ezáltal Dávid Ferenc magasröptű szellemét egy időre elhomályosította s az unitárius egyházat a sociniánizmus felé terelte vissza. Az üldözések korában hiában igyekezett az egyház e nehéz nyomástól megszabadulni. Azt a terhet csak a legújabb időben sikerült leráznia.

HARMADIK FEJEZET.

A kath. egyház harca a protestántizmus ellen.

48. A jezsuita rend alapítása és működése.

A jezsuita rend alapítása, szelleme és irányzata a *Loyola Ignác* (1491—1556) nevéhez fűződik. Ez a spanyol származású férfiú Pampeluna város védelmezése közben súlyosan megsebesült. E miatt kórházba került, hol a szentek legendáit olvasta. Olvasás közben erős vágya támadt, hogy életét az egyház szolgálatára szentelje. Elzarándokolt Palesztinába s ott a mohamedánokat a keresztény hitre akarta téríteni. Azonban munkaközben átlátta, hogy e nagy feladatra nincsen elég tanultsága. Visszatérve, 33 éves korában erős akarattal kezdett iskolába járni. Mint a párisi egyetem

hallgatója, egy kis társulatot alakított. Ennek a társulatnak a tagjai a három szerzetesi fogadalmat: a föltétlen engedelmességet, szegénységet és nőtlenséget tartoztak letenni. III. Pál pápa 1540-ben ezt az új rendet „Jézus társaság” cím alatt azzal a kikötéssel erősítette meg, hogy tagjainak a száma 60-nál több nem lehet. Ebből a kicsiny társulattól származott az a hatalmas, szervezett testület, amely jezsuita rend címen olyan szomorú emlékeket hagyott maga után a kereszténység történetében s amelynek célja, irányzata és szelleme homlokegyenest ellenkezik Jézusnak, a szeretet nagy Mesterének tanításával. Első generálisa Loyola lett, aki egyéniségének bélyegét rányomta az egész rendre s már az ő halálakor a tagok száma az ezeret meghaladta.

A jezsuita-rend szervezetében a tagok négy osztályba soroztattak, u. m. a *noviciusok*, a *szkolásztikusok*, a *koadjutorok* és *professzik*. Csak testileg és lelkileg ép és egészséges embereket vettek föl a rendbe. Ezek voltak a noviciusok, akiket bizonyos nevelésben részesítettek. Ennek bevégezése után léphettek a szkolásztikusok osztályába, ahol egy része tovább folytatja tanulmányait, a másik része pedig tanít. Innen léptek a harmadik osztályba. Ezek voltak az igazi jezsuiták, kik a rend céljait szolgálták. Csak a legkiválóbbak jutottak be a negyedik osztályba, kik, élükön a *generálissal*, intézték és figyelemmel kísérték a rend ügyeit.

A pápák korán észrevették, hogy ez a rend nagy szolgálatokat tehet nekik. Ezért különös kedvezményekkel és kiváltságokkal ruházták föl. Nevezetesen: minden más egyházhatóság alól kivétettek s csak a pápának voltak alárendelve. Fel voltak hatalmazva arra, hogy a világon bárhol gyóntassanak, tanítsanak és prédikáljanak. Így ez a rend, mintegy átmenetet képez a szerzetesek és a világi papok között.

A rend célja az volt, hogy a protestántizmust minden áron megtörje s a kath. egyházat megerősítse. E cél elérésében nem válogatta az eszközöket. Aki a rendbe lépett, annak le kellett mondania a családi és honfiúi összeköttetésekről. Minden erejét, tudását és leleményességét az egyház erősítésére kellett szentelnie. Mint tanítók az ifjúságot tartották kezükben, mint gyóntatók a királyok és fejedelmek fölött uralkodtak s mint szónokok, a népet irányították. Nem riadtak vissza a legnagyobb erkölcstelenségtől sem, ha ezáltal ügyöknek szolgálatot tehettek. Ahol befolyásukat érvényesíthették: mindenütt vér és könny jelöli nyomaikat.

Hogy a saját lelkiismeretüket megnyugtathassák, a legveszedelmesebb erkölcsi elveket állították fel. Ilyenek voltak: 1. a cél szentesíti az eszközöket, 2. minden bűn menthető, ha azt valamely egyházi tekintély igazolja, 3. az embert nem kimondott szava, hanem elrejtett gondolata kötelezi. Ezen veszedelmes elvek alapján keletkezett az a „jezsuita

erkölcs", amely egyesek életét, családok nyugalmát és országok békéjét nyugodt lelkiismerettel áldozta fel az egyház hatalmi törekvéseinek.

Végül maguk a katolikusok is átlátták, hogy ez a rend mennyire ellensége a vallásnak, erkölcsnek, hazának és társadalomnak. Ezért hangosan követelték a pápától eltörlését. XIV. Kelemen pápa engedve a közóhajnak 1773-ban eltörölte a rendet, amely ekkor több, mint 22.000 tagból állott. De VII. Pius pápa 1814-ben ismét visszaállította.

49. A tridenti zsinat.

Tridentnek, Dél-Tirol ezen kies és nagy forgalmu városának, nevezetes szerep jutott a kereszténység történetében. A katholicizmus és protestantizmus között örökre elválasztó fal itt emeltetett. És a kath. egyház itt rakta le azokat a szilárd alapokat, amelyeken állva ezideig megbírta az új időknek s ezzel együtt a protestáns szabad szellemnek ostromát. Azért meg kell ismerkednünk annak a zsinatnak történetével, mely ezeket a nagy fontosságú intézkedéseket hozta.

E zsinatnak az összehívását maguk a jobb gondolkodású és mélyebb belátású katolikusok is már régen emlegették és sürgették, abból a célból, hogy a megromlott egyház beléletét üdvös reformok által megjavítsák s a diadalmasan előretörő protestantizmussal az összekötő kapcsokat megtalálják. Azonban a pápák egy ideig ellent tudtak állani ennek a törekvésnek. Végül III. Pál pápa kénytelen volt a kívánt zsinatot összehívni *Tridentbe* 1546-ban. Ez a zsinat 18 évig tartott, mely idő alatt háromszor szakították félbe. Sőt mivel a pápa félt a német szabadabb szellem befolyásától, pestis ürügye alatt Bologneába tette át a zsinat székhelyét. De IV. Károly német császár közbenjárása folytán eredeti helyére ismét visszahelyeztetett.

Két hatalmas párt volt jelen a zsinaton. A többséget mégis az olasz püspökök alkották, akik a pápával egyetértőleg tiltakoztak mindennemű újítás behozatala ellen. Velük szemben állottak a francia, magyar és spanyol püspökök, akik a reformokat követelték. De hiába való volt a szabadabb szellemű reformpártnak minden igyekezete. Győzött a többségben levő pápai párt. Így történt, hogy ez a zsinat éppen ellenkező eredményre jutott, mint aminő célból a közvélemény sürgette az összehívását.

Szentesítette és örök időre megerősítette mindazokat a tanokat, amelyek a kath. egyházban idő folytán keletkeztek s amelyek ellen a reformáció megindult. A Vulgatát ismerte el egyedül hiteles bibliának. A szentíráson kívül a száj-

hagyományt is kötelezőnek mondotta ki. Ezen kívül magáévá tette azokat a biblia ellenes tanokat, amelyek a pápai hatalomról, a tisztító tűzről, a szentek segítségül hívásáról, a hét szentségről, az átlényegülésről és a papi nőtlenségről szóltak. Egyedül üdvözítőnek csak a róm. kath. egyházat ismerte el s mindazokra, akik ezzel ellenkező hitben vannak, átkot mondott.

Ha ezek szerint a *hit* kérdéseiben nem is hozott semmi újítást, *erkölcsi* tekintetben mégis voltak üdvös határozatai. A bűnbocsátó levelek árusítását, az egyházban lábrakapott rendetlenséget és fegyelmezetlenséget megszüntette; a papok és barátok erkölcstelen élete ellen szigorú határozatokat hozott. Szóval a kath. egyházat szervezte és megerősítette a protestantizmus elleni küzdelemre.

50. A harmincéves háború.

Hogy a türelmetlenség s a vallási szenvedélyek felkorbácsolása milyen gyümölcsöt terem, arra szomorú példát mutat a harmincéves háború. Okot e háborúra a jezsuiták szolgáltattak, akik úgy a köznépet, mint különösen a fejedelmeket állandóan izgatták a protestánsok ellen. Bár az augsburgi vallás-békében törvényesen biztosítva volt Németországban a protestáns vallásszabadság, de azt a jogot *II. Rudolf* német császár és magyar király alatt nem élvezhették. A protestánsok látva, hogy törvényes jogaikat nem gyakorolhatják a jezsuiták fondorkodása miatt s előbb, utóbb kénytelenek lesznek fegyverrel is érvényesíteni azokat, megalkották a protestáns „unio“-t. Ennek fejévé *II. Frigyes* pfalzi választó fejedelmet tették. Ezzel szemben a katolikusok a „szent ligá“-t alakították *Miksa* bajor herceg vezetésével.

A protestánsok zaklatása *Rudolf* öccse és utóda *II. Mátyás* uralkodása alatt tovább folyt. Sőt megtörtént az, hogy Csehországban két templomot építettek s azok használatát a katolikusok megtiltották. Midőn a császár is a katolikusok javára döntötte el e vitás kérdést: a protestánsokat végleg elkeserítette. *Thurn Mátyás* gróf vezérlete alatt fegyvert fogtak szabadságuk biztosítására. Megkezdődött a hosszú háború 1618. május 13-án.

A felkelők első ténye az volt, hogy a prágai várpalotából a császár tanácsosait kidobták, a jezsuitákat elkergették és új kormányt szerveztek. Mikor pedig *II. Mátyás* halála után a jezsuiták növendéke *II. Ferdinánd* következett volna a trónra: a csehek őt nem fogadták el, hanem helyette *V. Frigyes* pfalzi választó fejedelmet tették királyukká. A kath. liga sem nézte tétlenül a protestánsok szervezkedését. *II. Fer-*

dinánd mellett fegyvert fogott. Hiába való volt *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelemnek és a magyar protestánsoknak lelkes támogatása, mert az unio nagy része cserben hagyta Frigyest s így a liga vezére: *Tilly* a fehérhegyi csatában Prága mellett 1620-ban győzelmet aratott. Most már alkalma nyílt II. *Ferdinánd*nak, hogy beváltsa azt az esküjét, hogy országaiból a protestánsokat kiirtatja. Legalább Csehországban végrehajtotta. A kiválóbbakat legyilkoltatta, a vallásszabadságukat megsemmisítette s akik katolikusokká lenni nem akartak, azokat hazájuk elhagyására kényszerítette. De *Bethlen Gábor* és vitéz serege diadalmasan harcolt tovább a császári sereggel, míg 1621-ben megkötötték a *nikolsburgi* békét.

Csehországból átcsapott a háború Németországra. Ugyanis Csehországban elért eredmény a császárt elbizakodottá tette s fogadása szerint tovább folytatta a többi országaiban is a protestánsok kiirtását. A német protestáns fejedelmek érezve a közeli veszélyt, mely hitűket fenyegeti, szorosabban egyesültek élükön *IV. Kerestély* dán királlyal. *Bethlen Gábor* is újból szorongatta a császári seregeket vitéz katonáival. Mégis a protestánsok ismét vereséget szenvedtek. A császár vezérei *Tilly* és *Vallenstein* legyőzték a dán királyt s kényszerítették a *lübecki béke* (1629) megkötésére, amelynek értelmében megfogadta, hogy Németország ügyeibe többé nem avatkozik. A németországi protestánsokra is szomorú napok következtek. A császár kiadta a *visszaállítási rendeletet*, amelynek értelmében a protestánsok kötelesek lemondani mindazon egyházi javakról, amelyeket a katolikusoktól elfoglaltak. A kath. földesúrnak pedig jogot adott, hogy protestáns alattvalóikat, akár a katolikus hit felvételére, akár birtokaik elhagyására kényszeríthetik.

Amikor ilyenképen a németországi protestánsokat is végső veszedelem fenyegette: akkor küldött a gondviselés egy hős szabadítót, *Gusztáv Adolf* svéd király személyében. A hős király mintegy 15.000 főből álló seregével bejött Németországba s azt diadalról-diadalra maga vezette. *Tillyt* előbb *Lipcse* mellett, azután a *Lech* melletti ütközetben legyőzte. Ez utóbbi helyen maga *Tilly* is halálosan megsebesült. A császár szorult helyzetében előbb kegyvesztett vezérét: *Wallensteint* állította ismét serege élére. Vele 1632-ben *Lützen* közelében ütközött meg *Gusztáv Adolf*, aki maga elesett ugyan, de serege győzelmet aratott. A háború ezután tovább folyt változó szerencsével. II. *Ferdinánd* halála (1637) után *III. Ferdinánd* vette fel a harcot. Azonban a végén belátta, hogy a protestánsok szabad szellemét fegyverrel elpusztítani nem lehet s miután *I. Rákóczy Györggyel* megkötött *linzi békében* (1645) előbb a magyar protestánsok vallásszabadságát biztosította, hajlandó volt Németországban is a békealkudozásokat megkezdeni. Az alkudozások ered-

ménye a *westfáliai* béke lett 1648-ban. Ezzel a hosszú háború véget ért s Németországban a protestánsok vallásszabadságát végleg biztosították.

51. A protestánsok üldözése Európa többi országaiban.

A jezsuiták által a protestánsok elnyomására kiadott jelszó, mint vészkiáltás, járta be Európa mindazon országait, amelyekbe a reformáció eljuthatott. Ok nélkül hivatkoztak a protestánsok már törvényesen is biztosított jogaikra: az újra szervezett katolikus egyház kegyelmet nem ismert.

1. *Franciaországban* a hugenották üldözését leginkább jellemzi a *párisi végnász*. Ez úgy történt, hogy a Guise hercegek, szövetkezve az anyakirálynővel: *Medici Katalinnal*, IX. *Károly* király testvérét; *Margitot* férjhez adták a Bourbon-család egyik tagjához: *Bourbon Henrikhez*. A királyi esküvőre meghívták a protestánsok vezetőembereit. Ezek a béke jelét látták a színlelt barátságban s minden gyanú nélkül elmentek a menyegzőre. Azonban a nász éjjelén, adott jelre, az előre felizgatott katolikusok és a katonaság rátörtek a fegyvertelen hugenottákra. Négy napig tartó kegyetlen gyilkolást vittek véghez, amelynek Párisban és az ország többi részében mintegy 30.000 protestáns esett áldozatul. Ez 1572 augusztusában történt.

A francia protestánsok sorsa csak akkor javul, amikor Bourbon Henrik IV. *Henrik* név alatt a trónra jut. Ő adta ki 1598-ban a *nantesi* edictumot, melyben a hugenották vallásszabadságát és a katolikusokkal való jogegyenlőséget biztosította. Azonban a javult helyzet nem sokáig tartott, mert már XIII. *Lajos* (1610—1643) uralkodása idejében megindult s XIV. *Lajos* alatt tetőfokát érte, a jezsuiták befolyására, a hugenották üldözése. Templomaikat elpusztították. Tüzzel és vassal kényszerítették hitük elhagyására. De ezrenként akadtak olyanok, akik inkább elhagyták hazájukat, minthogy megtagadják vallásukat. Üldözésük többé, kevésbé egészen a francia forradalomig tartott, amikor aztán 1802-ben teljes vallásszabadságot nyertek.

2. *Angolországban* is heves küzdelem árán jutott a protestántizmus teljes diadalhoz. Már a Stuárt Mária fia: I. *Jakab* uralkodása idejében megkísérelték a katolikusok a protestánsok megsemmisítését. A király ugyan föltétlen híve volt az anglikán egyháznak, sőt a katolikus irekre is azt a vallást akarta erőszakolni. E miatt a jezsuiták ösztönzésére elhatározták a katolikusok, hogy a parlament épületét a levegőbe röpitik. De ez a tervök meghiusult. A két fél között a küzdelem a leghevesebb volt I. *Károly* (1625—

1649) uralkodása idejében. I. Károly vallásilag nagyon ingadozó volt. Most a kath., majd pedig az anglikán egyház felé hajlott. Uralkodása kezdetén a katolikus irek bízva a király hasonló érzelmeiben, rendezték az úgynevezett *irlandi vérfürdőt*, amelyben több, mint 40 ezer protestáns lelke halálát. Ugyancsak alatta tört ki az anglikán és presbiteri egyház között egy hosszú harc. Erre okot az szolgáltattott, hogy a király és ellenszenves tanácsosai: *lord Strafford* és *Laud Vilmos* az anglikán egyházon kívül más egyházat tűrni nem akartak. Ennek szertartását és alkotmányát akarták ráerőszakolni a többi felekezetekre, sőt még a skót presbiteriánusokra is. A nagy nyomás a szabadabb szellemű protestánsokat egy táborba gyűjtötte. A király 11 évi önkényes uralom után 1640-ben összehívta az országgyűlést (hosszú parlament). Most azonban a protestánsok jutottak többséghez és a béke egyik ellenségét: *lord Straffordot* verpadra vitték. De ott volt a király másik tanácsadója *Laud Vilmos*. Még nagyobb erővel tört ki a harc, a két-fél között. Végül az ország nyugalma érdekében a király *Westminsterbe* zsinatot hivatott, hogy azon a vallási ügyek rendeztessenek. E zsinat tartama alatt *Laud* is verpadra jutott s a zsinat a presbiteri egyház hitvallását és liturgiáját fogadta el. Így a presbiteriánusok többségre jutottak, akiknek élére *Cromwell Olivér* állott. Miután az ingatag jellemű *I. Károlyt* is verpadon végezték ki (1649), Anglia köztársasággá lett, melyet *Cromwell*, mint protektor kormányzott 1658-ig.

Cromwell halála után visszaállott az angol királyság s *I. Károly* fia, *II. Károly* lett a király. Alatta ismét az anglikán egyház jutott túlsúlyba. Ennek érdekében hozta a parlament a „test-acta” törvényt, melynek értelmében, aki hivatalt akar nyerni az államnál, vagy a hadseregnél, annak meg kellett esküdni arra, hogy az anglikán egyház híve lesz. Innen kezdve az anglikán egyház lett Angliában az uralkodó egyház, de *Orániai Vilmos* alatt, ki *III. Vilmos* néven ült Anglia trónján, a többi felekezetek is (dissenterek) szabad vallásgyakorlatot nyertek. Később, amikor Angliában az unitáriusok száma is mindinkább növekedett, 1779-ben ők is szabad vallásgyakorlatot nyertek s 1828-ban a test-acta törvényt is eltörölték. Így minden felekezet fejlődésnek indulhatott.

3. *Lengyelországban* a szép virágzásnak indult *sociniánizmus* lett a jezsuiták céltáblája. Ellene ingerelték még a reformátusokat is. Ennek az lett a következése, hogy *rákowi főiskolájukat* templomukkal és könyvnyomdájukkal együtt bezárták. A fölizgatott tömeg azokat a helyeket, ahol a *sociniánusok* többségben voltak, megrohanta; a lakósokat legyilkolta és szép könyvtáraikat felégette. A végső csapást

János Kázmér király idejében 1658-ban mérte reájuk az országgyűlés, amikor kimondotta, hogy a sociniánizmus elveit többé az országban sem vallani, sem terjeszteni nem szabad. 1660-ban pedig ezt a törvényt azzal szigorította az országgyűlés, hogy záros határidő alatt megrendelte, hogy vagy térjenek vissza a kath. hitre, vagy hagyják el az országot. Egy részük katolikus lett, de sokan voltak olyanok, akik inkább elhagyták hazájukat, minthogy lemondjanak hitükről. Ezek Európa egyes országaiban kerestek és találtak új hazát. Egy csapat Erdélybe jött, hol letelepedve, Kolozsvárt önálló egyházközséget szerveztek, míg később egyesültek az itteni unitáriusokkal.

52. Az ellenreformáció Magyar- és Erdélyországban.

A protestántizmusnak gyors elterjedése Magyar- és Erdélyországban is arra indította a katolikusokat, hogy itt is felvegyék ellene a harcot. A reformáció elleni küzdelmek megindítása a jezsuitáknak tulajdonítható, akiket mióta ide betelepítették, azóta nem szüntenek meg izgatni mind a sajtóban, mind az iskolákban a protestánsok ellen. A jezsuiták eme törekvését támogatták az uralkodók is, akiknek legfőbb vágyuk volt az ország alkotmányának s az ennek útjában álló protestáns szabadságnak az eltiprása. Így indult meg az ellenreformáció. A katolicizmus és protestantizmus ezen mérkőzése nem egyenlő fegyverekkel történt. Míg a katolikusok teljes mértékben szervezve és rákészülve voltak s a hatóság is őket támogatta, addig a protestánsokat a lelkesedés és a szabadság vágya vitte a küzdelembe. Ezenkívül a protestánsok gyakran egymással is testvérharcot folytattak, ami gyengítette ellentálló erejüket.

Magyarországon az ellenreformáció *Rudolf* (1576—1608) uralkodása alatt kezdődött. Amikor az ország rendei arra kérték, hogy a protestánsok vallásszabadságát biztosítsa, a kérést azzal utasította el, hogy az ellenkezik a róm. kath. egyház egyetemességével. Önkényes hajlamainak jó eszközét találta a jezsuitákban, akiket 1560 körül *Oláh Miklós* esztergomi érsek telepített be, de akkor olyan ellenszenvvel találkoztak, hogy kénytelenek voltak otthagyni az országot. Most *Rudolf* nemcsak betelepítette őket, hanem a turóci prépostságot átengedte nekik. Innen kezdve nem szüntenek meg zavarni az ország nyugalmát. A protestáns lelkészeket hivataluk végzésében háborgatták. A protestáns templomokat és iskolákat erőszakkal elvették. Hasonló sorban részesültek az erdélyi protestánsok is. Itt bár törvény biztosította mind a három prot. egyház szabadságát, azért

azt figyelembe nem vették. Előbb *Báthori István*, majd *Báthori Kristóf* és *Zsigmond* vették fel a harcot. Különösen ez utóbbit kerítették hatalmukba a jezsuiták s arra biztatták, hogy a török fennhatóságot elhagyva, csatlakozzék Rudolfhoz. *Báthori Zsigmond* engedett a rábeszélésnek, sőt a fejedelemségről is lemondott Rudolf javára. Rudolf ekkor a kegyetlen *Bástát* küldte Erdélybe, aki a kis országnak törvényes vallásszabadságát, sőt alkotmányát is teljesen megsemmisítette.

E nehéz helyzetben jött a protestánsok megmentésére *Bocskai István*, aki fegyvert fogott az üldözött hit- és lelkiismereti szabadság védelmére. Lelkes magyar sereg gyűlt körülötte, amely miután a hajdukkal megerősödött, sok szép győzelmet aratott a császári seregeken. Rudolf kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni, aminek eredménye lett a bécsi béke 1606-ban, mely a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosította s amelyet az 1608-ik országgyűlés törvénybe is iktatott.

De a magyarországi protestánsoknak törvényesen is biztosított jogai *II. Ferdinánd* alatt (1619—1637) ismét veszendőbe mentek. Maga az uralkodó is esküdt ellensége volt a protestánsoknak. Különösen nagy sikereket ért el a főurak visszatérítése által *Pázmány Péter*. A földesurak pedig alattvalóikat kényszerítették a kath. vallásra. E mellett templomaikat is erőszakkal elvették. Hiában kérték a protestánsok sérelmeik orvoslását az országgyűléstől is. Kénytelenek voltak fegyveres erővel megvédelmezni jogaikat. Erdély kiváló fejedelme *Bethlen Gábor* kelt ismét a prot. szabadság védelmére. Nekí sikerült a *nikolsburgi* béke megkötése 1621-ben, amely a magyarországi protestánsok vallásszabadságát ismételten biztosította.

A kath. reakció még ezekre sem tette le pusztító fegyvereit. *III. Ferdinánd* alatt (1637—1657) tovább folyt a jogfosztó munka. Mivel más úton jogaikat biztosítani nem tudták, *I. Rákóczi György* vezetése mellett fegyverrel vívták ki a *linci békét* 1645-ben, amely az összes magyar protestánsok vallásszabadságát biztosította.

Ezekben a nehéz időkben is a legsúlyosabb volt az unitáriusok helyzete Erdélyben. Őket nem csak a katolikus de a református fejedelmek is üldözték. Így *Bethlen Gábor* idejében a szombatosság címe és ürügye alatt *Dajka Keserű János* ref. püspök fegyveres erővel vette el sok egyházközségüket. *I. Rákóczi György* alatt a deési egyezkedésben (1638) ismét kötelezték Jézus imadására és segítségül hívására.